

MINISTERSTWO OŚWIATY I SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

PROGRAM NAUCZANIA
LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCEGO

KLASY I—IV

G E O G R A F I A

WARSZAWA 1970

PAŃSTWOWE ZAKŁADY WYDAWNICTW SZKOLNYCH

PL
Z-14
1,70)+

Ministerium für Bildung u. Höheres
Schulwesen.

LEHRPROGRAMM

des Allgemeinbildenden Lyzeums.

ERDKUNDE

1-4 Klasse.

Warszawa: Staatliche Schulbuch-
verlagsanstalten, 1970.

Georg-Eckert-Institut BS78

1 203 786 9

PL
Z-14 (1,70)

MINISTERSTWO OŚWIATY I SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

PROGRAM NAUCZANIA
LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCEGO

KLASY I—IV

G E O G R A F I A

Georg-Eckert-Institut
für internationale
Schulbuchforschung
Braunschweig
Schulbuchbibliothek

24545

WARSZAWA 1970

PAŃSTWOWE ZAKŁADY WYDAWNICTW SZKOLNYCH

MATERIAŁ NAUCZANIA

KLASA I

(2 godziny tygodniowo)

GEOGRAFIA FIZYCZNA — OGÓLNA

I. GEOGRAFIA JAKO NAUKA

Przedmiot i zadania geografii jako nauki. Pojęcie środowiska geograficznego. Związki i wzajemne zależności elementów środowiska geograficznego.

II. ZIEMIA JAKO PLANETA W SYSTEMIE SŁONECZNYM

Ziemia w systemie słonecznym. Kształt i wymiary Ziemi. Ruch wirowy Ziemi i jego następstwa. Czas a długość geograficzna. Czas słoneczny, strefowy i urzędowy. Szerokość geograficzna.

Ruch obiegowy Ziemi i jego konsekwencje. Oświetlenie Ziemi w ciągu roku. Strefy oświetlenia. Pory roku. Kalendarz. Wysokość Słońca w południe oraz długość dnia i nocy w poszczególnych porach roku i w różnych częściach globu ziemskiego.

III. MAPA JAKO SYMBOLICZNY I WYMIERNY OBRAZ ROZMIESZCZENIA ZJAWISK NA KULI ZIEMSKIEJ

Siatka geograficzna. Siatka kartograficzna — zniekształcenia powierzchni, odległości i kątów. Rodzaje siatek kartograficznych i ich zastosowanie.

Mapa, rodzaje map. Generalizacja. Sposoby przedstawiania zjawisk przyrodniczych i gospodarczych na mapach. Fotogrametria i jej znaczenie.

IV. BUDOWA I DZIEJE ZIEMI

Geosfery. Budowa litosfery. Warunki powstawania minerałów i skał. Minerale skalotwórcze. Skały magmowe, osadowe i przeobrażone. Rozpoznawanie najpospolitszych minerałów i skał. Główne złoża mineralne oraz warunki ich powstawania i występowania.

Bezwzględny wiek Ziemi. Podział dziejów Ziemi na ery i okresy. Względny wiek skał. Przegląd dziejów Ziemi ze szczególnym uwzględnieniem zmian w rozmieszczeniu lądów i mórz, wielkich transgresji i regresji morskich (serie osadowe), okresów górotwórczości (ruchy górotwórcze kaledońskie, hercyńskie i alpejskie), zarysu ewolucji świata organicznego.

Naukowe i gospodarcze znaczenie badań geologicznych.

V. WPŁYW CZYNNIKÓW WEWNĘTRZNYCH NA UKSZTAŁTOWANIE POWIERZCHNI ZIEMI

Układ warstw skalnych. Budowa płytowa, uskoki, rowy i zręby tektoniczne, fałdy, płaszczowiny.

Ruchy epeirogeniczne. Obszary wznoszące się i obniżające. Zmiany linii brzegowej.

Ruchy górotwórcze. Góry fałdowe i góry zrębowe.

Zjawiska wulkaniczne i powulkaniczne. Rozmieszczenie obszarów czynnego i wygasłego wulkanizmu.

Ruchy sejsmiczne. Trzęsienia Ziemi lądowe i podmorskie. Obszary ożywionej działalności sejsmicznej i ich związek z obszarami wulkanicznymi i górotwórczymi.

Wpływ współczesnych ruchów skorupy ziemskiej na działalność gospodarczą człowieka.

VI. UKSZTAŁTOWANIE POWIERZCHNI KULI ZIEMSKIEJ

Wielkie formy ukształtowania powierzchni Ziemi: cokoły lądowe i baseny oceaniczne. Rozmieszczenie oraz wielkość lądów i oceanów.

Ogólna charakterystyka ukształtowania powierzchni poszczególnych kontynentów. Rzeźba dna morskiego. Krzywa hipsograficzna i jej analiza.

Wpływ ukształtowania powierzchni Ziemi na działalność gospodarczą człowieka i wpływ człowieka na rzeźbę powierzchni Ziemi.

VII. ATMOSFERA I KLIMATY ZIEMI ORAZ ICH UDZIAŁ W KSZTAŁTOWANIU ŚRODOWISKA GEOGRAFICZNEGO

Skład i budowa atmosfery. Masy powietrza i ich dynamika. Pogoda jako aktualny stan atmosfery. Stany atmosfery jako przedmiot badań meteorologii. Służba meteorologiczna i jej znaczenie w różnych dziedzinach gospodarki ludzkiej. Mapy synoptyczne podstawą prognoz pogody. Nowoczesne metody badań atmosfery.

Pogoda a klimat. Czynniki wpływające na klimat: kąt padania promieni słonecznych, ukształtowanie powierzchni, rozmieszczenie lądów i mórz, prądy morskie. Rozkład temperatur. Ogólna cyrkulacja atmosfery. Niże i wyże baryczne. Wiatry. Powstawanie i rozmieszczenie opadów.

Strefowość klimatyczna. Charakterystyka klimatów w poszczególnych strefach klimatycznych. Różnorodność warunków klimatycznych na kuli ziemskiej oraz ich rola w życiu i gospodarce człowieka.

Wietrzeenie i jego przebieg w różnych klimatach. Działalność wiatru. Utwory eoliczne (obszary lessowe, wydmy).

VIII. WODY NA KULI ZIEMSKIEJ ORAZ ICH ROLA W KSZTAŁTOWANIU ŚRODOWISKA GEOGRAFICZNEGO I W GOSPODARCE CZŁOWIEKA

Obieg wody w przyrodzie.

Wody lądowe. Zależność wód lądowych od klimatu. Wody podziemne i ich wykorzystanie. Zjawiska krasowe. Poziomy wodonośne. Źródła i ich rodzaje. Wody mineralne oraz ich właściwości lecznicze. Rzeki. Zmienność wodostanów.

Wielkie obszary bezodpływowe. Pustynie. Obszary o dodatnim i ujemnym bilansie wodnym.

Działalność wód płynących. Erozja, transport i akumulacja. Powstawanie dolin rzecznych; elementy doliny. Rzeki górskie i nizinne. Rodzaje ujść rzecznych. Gospodarcze znaczenie i wykorzystanie rzek.

Jeziora i ich klasyfikacja genetyczna. Proces zanikania jezior. Gospodarcze wykorzystanie jezior.

Wody uwięzione w lodowcach. Powstawanie lodowców. Lodowce górskie i lądolody. Działalność lodowców: utwory lodowcowe. Działalność wód fluwioglacjalnych.

Oceany i morza. Właściwości wody morskiej. Ruchy wód morskich: falowanie, pływy, prądy morskie. Budująca i niszcząca działalność morza. Typy wybrzeży morskich. Wykorzystanie gospodarcze oceanów i mórz.

IX. GLEBY I ŚWIAT ORGANICZNY ZIEMI

Proces glebotwórczy. Główne typy gleb i możliwości ich wykorzystania.

Strefy klimatyczno-roślinno-glebowe kuli ziemskiej.

Świat zwierzęcy lądów, mórz i oceanów. Rola żywych organizmów w kształtowaniu środowiska geograficznego.

Zmiany w świecie organicznym wywołane działalnością gospodarczą człowieka.

X. CZŁOWIEK A ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE

Wpływ środowiska geograficznego na człowieka i wpływ człowieka na środowisko geograficzne. Ekumena, subekumena, anekumena. Ochrona zasobów przyrody.

Cwiczenia terenowe:

Skały najbliższej okolicy. Analiza odkrywki geologicznej. Typowe formy terenu w najbliższej okolicy.

Gleby najbliższej okolicy i ich wartość użytkowa. Analiza profilu glebowego.

KLASA II

(2 godziny tygodniowo)

GEOGRAFIA GOSPODARCZA ŚWIATA

I. CZYNNIKI WARUNKUJĄCE ROZWÓJ GOSPODARCZO-SPOŁECZNY

Rola środowiska geograficznego. Zależność rozwoju ekonomiki od stosunków społecznych i poziomu sił wytwórczych.

II. ZAGADNIENIA LUDNOŚCIOWE ŚWIATA

Liczba ludności świata. Przyrost naturalny. Przyczyny i skutki „eksplozji demograficznej”.

Rozmieszczenie ludności i gęstość zaludnienia na poszczególnych kontynentach. Przyczyny nierównomiernego rozmieszczenia ludności.

Zróźnicowanie rasowe i etniczne ludności świata.

Struktura zatrudnienia ludności świata. Tendencje zmian w tej dziedzinie. Migracje ludności i ich przyczyny. Ludność miejska i wiejska. Urbanizacja. Czynniki miastotwórcze. Miasta milionowe. Aglomeracje i konurbacje. Problemy społeczno-gospodarcze wielkich miast.

III. GŁÓWNE GAŁĘZIE GOSPODARKI

1. Przemysł

Podstawowe gałęzie przemysłu. Znaczenie przemysłu w wytwarzaniu dochodu narodowego i rozwoju poszczególnych gałęzi gospodarki narodowej.

Przemysł paliw i energetyka

Węgiel kamienny i brunatny. Rozmieszczenie najważniejszych zagłębi węglowych na poszczególnych kontynentach. Wydobycie węgla. Światowi producenci.

Ropa naftowa i gaz ziemny. Najważniejsze obszary występowania ropy naftowej i gazu ziemnego. Światowi producenci. Rola

monopoli w wydobywaniu, przetwórstwie i handlu ropą naftową w państwach kapitalistycznych.

Energia wód. Zasoby energetyczne wód na poszczególnych kontynentach i ich wykorzystanie.

Surowce promieniotwórcze i ich wykorzystanie.

Gospodarka energetyczna. Udział głównych źródeł energii w ogólnym bilansie energetycznym. Kierunki zmian w gospodarce energetycznej świata.

Hutnictwo żelaza i metali nieżelaznych

Surowce metalurgiczne; rudy żelaza i najważniejszych metali kolorowych. Najważniejsze obszary występowania rud żelaza i metali nieżelaznych. Główni producenci surowców metalurgicznych.

Produkcja hutnicza. Najważniejsze okręgi hutnictwa. Światowi producenci stali i najważniejszych metali kolorowych.

Przemysł maszynowy

Rola przemysłu maszynowego w gospodarce świata. Najważniejsze rodzaje produkcji. Przemysł elektromaszynowy i elektrochemiczny. Światowi producenci.

Przemysł chemiczny

Najważniejsze surowce przemysłu chemicznego i ich występowanie. Światowi producenci surowców chemicznych i wyrobów przemysłu chemicznego. Dynamiczny rozwój przemysłu chemicznego po II wojnie światowej; tendencje rozwojowe.

Przemysł włókienniczy

Najważniejsze surowce przemysłu włókienniczego. Włókna naturalne i syntetyczne. Światowi producenci.

2. Rolnictwo

Główne działy i gałęzie rolnictwa. Znaczenie czynników naturalnych w kształtowaniu produkcji rolnej. Czynniki agrotechniczne i ich znaczenie w rozwoju upraw i hodowli. Znaczenie czynników społeczno-ekonomicznych w rozwoju rolnictwa.

Najważniejsze obszary rolnicze świata, ich warunki naturalne oraz typy gospodarki rolnej. Użytkowanie ziemi. Rolnictwo o cechach gospodarki naturalnej i rolnictwo towarowe. Rolnictwo intensywne i ekstensywne. Mechanizacja i chemizacja rolnictwa. Melioracje wodne. Związki rolnictwa z przemysłem. Znaczenie przemysłu spożywczego.

Główne uprawy, ich rozmieszczenie i produkcja: rośliny zbożowe, okopowe, przemysłowe, warzywnictwo i sadownictwo, użytki i przyprawy.

Hodowla. Główne zwierzęta hodowlane. Najważniejsze obszary hodowli na świecie. Hodowla ekstensywna i intensywna. Związki hodowli z produkcją roślinną i przemysłową.

Rybołówstwo morskie i śródlądowe. Główne łowiska morskie świata. Państwa posiadające najbardziej rozwiniętą flotę rybacką.

Problemy wyżywienia ludności świata. Główne obszary nadwyżek i niedoborów środków spożycia. Obszary świata najczęściej nawiedzane klęską głodu; głód jawny i utajony. Możliwości zwiększania produkcji środków żywnościowych.

3. Leśnictwo

Najważniejsze obszary leśne świata. Światowi producenci drewna. Zależność rozwoju przemysłu drzewnego i papierniczego od bazy surowcowej i warunków transportu drewna.

4. Komunikacja

Znaczenie komunikacji w życiu gospodarczym. Wpływ warunków naturalnych i społeczno-ekonomicznych na rodzaj i rozmieszczenie dróg komunikacyjnych. Formy transportu i ich współczesne przeobrażenia.

Komunikacja lądowa: najważniejsze linie kolejowe i drogi kołowe o znaczeniu międzynarodowym; śródlądowe drogi wodne. Tendencje zmian w komunikacji lądowej.

Komunikacja morska. Szlaki morskie o znaczeniu światowym. Najważniejsze porty morskie świata. Państwa posiadające najlepiej rozwiniętą flotę handlową.

Komunikacja lotnicza. Dynamiczny rozwój komunikacji lotniczej po II wojnie światowej oraz jej wzrastające znaczenie w przewozach pasażerskich i towarowych.

5. Międzynarodowa wymiana towarowa

Ekonomiczne i polityczne znaczenie obrotu międzynarodowego. Rozwój handlu zagranicznego wynikiem terytorialnego podziału pracy i specjalizacji produkcji.

Struktura towarowa międzynarodowej wymiany handlowej i główne kierunki geograficzne handlu światowego.

IV. PRZEGLĄD NAJWAŻNIEJSZYCH PROBLEMÓW GEOGRAFICZNO-GOSPODARCZYCH WYBRANYCH PAŃSTW ŚWIATA

1. Kraje socjalistyczne

Rozpad światowego systemu kapitalistycznego. Powstanie ZSRR i systemu państw socjalistycznych.

Położenie, obszar i ludność krajów socjalistycznych. Ogólna ocena bazy surowcowej. Potencjał gospodarczy. Gospodarka planowa. Intensywne tempo rozwoju gospodarki. Wzrost uprzemysłowienia i urbanizacji. Współpraca gospodarcza. Pozycja państw socjalistycznych w życiu politycznym i w gospodarce świata.

Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich — socjalistyczne mocarstwo światowe. Ustrój społeczno-ekonomiczny i polityczny. Ludność. Struktura narodowościowa i zawodowa. Rozwój miast. Bogactwa naturalne i ich rozmieszczenie. Polityka gospodarcza. Potencjał gospodarczy. Dynamika rozwoju ekonomicznego. Rola i miejsce ZSRR w gospodarce i polityce światowej.

Czechosłowacka Republika Socjalistyczna — federacyjne państwo Czechów i Słowaków. Położenie geograficzno-polityczne. Ludność. Zasoby naturalne i ich wykorzystanie. Rozmieszczenie i główne gałęzie przemysłu. Rolnictwo. Przemysłowe zróżnicowanie zagospodarowania kraju.

Niemiecka Republika Demokratyczna — socjalistyczne państwo niemieckie. Powstanie NRD i jej geograficzno-polityczne położenie. Podstawowe reformy społeczne i gospodarcze. Główne gałęzie przemysłu i ich związek z sytuacją

surowcową i kadrową. Przebudowa rolnictwa i jego wysoki poziom agrotechniczny. Problem Berlina Zachodniego.

2. Kraje kapitalistyczne

Zróznicowanie krajów kapitalistycznych pod względem rozwoju gospodarczego. Sprzeczności gospodarcze i polityczne.

Stany Zjednoczone Ameryki Północnej — światowe mocarstwo kapitalistyczne. Przyczyny szybkiego rozwoju gospodarczego. Bogactwa naturalne i ich rozmieszczenie. Ludność. Specyficzne warunki formowania się społeczeństwa amerykańskiego. Struktura zawodowa, klasowa i narodowa. Problem murzyński. Struktura gospodarcza. Koncentracja produkcji i finansów. Monopole. Cykliczność rozwoju gospodarczego. Rola USA w gospodarce świata. Imperializm amerykański i neokolonializm.

Japonia — wysoko rozwinięty kapitalistyczny kraj Azji. Związek położenia i warunków środowiska geograficznego z życiem gospodarczym. Ludność, przyrost naturalny i skład zawodowy. Struktura gospodarki. Podstawy i kierunki rozwoju przemysłu. Charakterystyka rolnictwa i jego udział w wyżywieniu ludności.

Francja. Walory położenia. Zróznicowanie warunków geograficznych. Stosunki ludnościowe. Przyrost naturalny w przeszłości i obecnie. Struktura zawodowa. Charakterystyka rozwoju gospodarki Francji. Główne gałęzie przemysłu, ich znaczenie i związek z zasobami bogactw naturalnych. Charakterystyka rolnictwa i jego udział w gospodarce narodowej. Turystyka. Pozycja gospodarcza i polityczna Francji w świecie. Udział w EWG.

Niemiecka Republika Federalna — Powstanie NRF. Położenie geograficzno-polityczne. Ludność. Struktura zawodowa i klasowa. Urbanizacja. Ogólna charakterystyka gospodarki. Rola przemysłu w gospodarce narodowej i światowej. Charakterystyka rolnictwa. Udział NRF w handlu światowym. Rola w EWG i NATO.

Ogólna charakterystyka geograficzno-gospodarcza państw kapitalistycznych opóźnionych w rozwoju, na przykładzie Portugalii i Brazylii. Słaby rozwój przemysłu. Przeżytki feudalne w rolnictwie.

3. Kraje rozwijające się

Ogólna charakterystyka geograficzno-gospodarcza krajów rozwijających się, na przykładzie Indii i Nigerii.

Dominacja rolnictwa i przemysłu wydobywczego w gospodarce narodowej. Zacofanie techniczne, niedostatek własnych środków finansowych i wykwalifikowanych kadr. Tendencje niekapitalistycznego rozwoju w niektórych krajach „Trzeciego świata”. Zależność ekonomiczna od dawnych metropolii i innych krajów kapitalistycznych.

Współpraca gospodarcza i polityczna krajów socjalistycznych z krajami rozwijającymi się.

Cwiczenia terenowe:

Zwiedzenie nowoczesnego gospodarstwa rolnego (państwowego gospodarstwa rolnego, spółdzielni produkcyjnej lub wyspecjalizowanego gospodarstwa indywidualnego).

KLASA III

(2 godziny tygodniowo)

GEOGRAFIA GOSPODARCZA POLSKI

I. POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE, OBSZAR I GRANICE POLSKI

Położenie geograficzne Polski na kuli ziemskiej i w Europie. Obszar i granice; charakterystyka granic. Zwartość obszaru państwowego i jedność etniczna kraju. Podział administracyjny Polski.

1. Zarys dziejów i budowy geologicznej Polski

Ogólna charakterystyka przeszłości geologicznej Polski, ze szczególnym uwzględnieniem genezy, rozmieszczenia i zasobów najważniejszych bogactw mineralnych. Kaledońskie ruchy górotwórcze. Karbon — warunki klimatyczno-florystyczne powstawania pokładów węgla kamiennego. Hercyńskie ruchy górotwórcze — wyłonienie się Gór Świętokrzyskich i Sudetów, powstanie pokładów węgla kamiennego. Perm — warunki osadzania się soli i miedzi. Mezozoikum — zalewy morskie, tworzenie się złóż wapieni i fosforytów oraz złóż rud cynku, ołowiu, żelaza. Alpejskie ruchy górotwórcze — regresja morza, powstanie Karpat i zapadliska przedkarpackiego, odmłodzenie Sudetów, warunki powstania złóż węgla brunatnego, gipsu, siarki, soli. Czwartorzęd w Polsce — wpływ epoki lodowej na rzeźbę powierzchni Polski, utwory czwartorzędowe.

Główne jednostki tektoniczne Polski oraz ich ogólna charakterystyka na podstawie map i profilów geologicznych.

Ważniejsze odkrycia geologiczne w Polsce Ludowej.

2. Rzeźba powierzchni Polski

Ogólny obraz ukształtowania powierzchni Polski na podstawie analizy stosunków hipsometrycznych. Naprzemianległość pasów wzniesień i obniżeń, ich wysokości bezwzględne i względne. Skłon powierzchni Polski w kierunku północno-zachodnim i odbicie tej cechy w układzie sieci rzecznej.

Zróżnicowanie procesów rzeźbotwórczych przyczyną wielkiej różnorodności form geomorfologicznych:

— góry i wyżyny efektem działania sił wewnętrznych i procesów egzogenicznych,

— rzeźba glacialna na Nizinie Polskiej jako następstwo rzeźbotwórczej działalności lodowców i wód roztopowych w plejstocenie,

— cechy krajobrazu peryglacialnego w rzeźbie obszarów środkowej i południowej Polski,

- formy erozyjnej i akumulacyjnej działalności rzek,
- rzeźbotwórcza działalność morza,
- udział procesów eolicznych w formowaniu obszarów wdmowych i lessowych,
- zjawiska i formy krasowe na obszarach wapiennych i gipsowych.

Wpływ rzeźby powierzchni na życie gospodarcze. Wpływ człowieka na rzeźbę powierzchni.

3. Przejściowość — cechą klimatu Polski

Masy powietrza kształtujące typy pogody w naszym kraju. Charakterystyczne cechy klimatu Polski na podstawie analizy temperatur i opadów. Okres wegetacyjny. Klimat Polski a klimaty innych obszarów położonych na tej samej szerokości geograficznej.

Wpływ klimatu na inne elementy środowiska geograficznego oraz na niektóre dziedziny życia człowieka.

4. Wody Polski i problemy racjonalnej gospodarki wodnej

Układ sieci rzecznej w Polsce; spójność hydrograficzna i asymetria dorzeczy Wisły i Odry.

Typy jezior i ich rozmieszczenie.

Zasoby wodne. Niedostatek wód na obszarach intensywnej gospodarki; obszary nadwyżkowe i deficytowe.

Znaczenie gospodarcze rzek, jezior, wód podziemnych i źródeł mineralnych.

Morze Bałtyckie. Ogólna charakterystyka hydrograficzna i biologiczna. Znaczenie szerokiego dostępu Polski do morza.

5. Gleby i świat organiczny

Szata roślinna odbiciem przejściowości klimatycznej. Rozmieszczenie głównych kompleksów leśnych; przykładowe zasięgi niektórych roślin.

Główne typy gleb i ich rozmieszczenie w związku z podłożem, klimatem, stosunkami wodnymi i szatą roślinną. Wartość użytkowa gleb.

6. Ochrona zasobów naturalnych

Ochrona wód, gleb, powietrza, roślin, zwierząt i unikalnych form krajobrazowych w Polsce. Parki narodowe i rezerваты przyrody. Znaczenie naukowe i praktyczne ochrony przyrody.

7. Przegląd krain naturalnych Polski

Ogólna charakterystyka krain naturalnych Polski.

Nizina Polska:

- Pobrzeże Bałtyku.
- Pojezierza: Pojezierze Pomorskie, Pojezierze Mazurskie.
- Niziny środkowopolskie: Nizina Śląska, Nizina Wielkopolska, Nizina Mazowiecka, Nizina Podlaska, Polesie Lubelskie.

Wyżyny:

— Wyżyna Małopolska: Wyżyna Śląska, Wyżyna Krakowsko-Częstochowska, Niecka Nidziańska, Wyżyna Kielecko-Sandomierska z Górami Świętokrzyskimi.

— Wyżyna Lubelska z Roztoczem.

Sudety i Przedgórze Sudeckie:

- Sudety Zachodnie, Sudety Środkowe, Sudety Wschodnie, Przedgórze Sudeckie.

Kotliny Podkarpackie:

- Kotlina Sandomierska, Kotlina Oświęcimska.

Karpaty:

- Tatry, Podhale i Pieniny. Beskidy. Pogórze Karpackie.

III. LUDNOŚĆ POLSKI

Liczba ludności. Struktura ludności według wieku i płci.

Przyrost naturalny.

Przyczyny nierównomiernego rozmieszczenia ludności Polski. Gęstość zaludnienia. Ludność miejska i wiejska. Migracje. Proces urbanizacji, jego przyczyny i skutki. Struktura zawodowa i klasowa ludności.

Polska krajem jednolitym narodowo. Polacy poza granicami państwa.

1. Ogólna charakterystyka struktury gospodarki Polski Ludowej

Zależność rozwoju gospodarczego od warunków naturalnych, ustroju społeczno-gospodarczego i politycznego, planowania gospodarczego, inwestycji, poziomu techniki, kwalifikacji pracowników.

Polska socjalistycznym krajem przemysłowo-rolniczym.

Udział poszczególnych działów gospodarki w tworzeniu dochodu narodowego.

2. Rolnictwo podstawą wyżywienia ludności i źródłem surowców

Warunki naturalne rolnictwa. Warunki społeczno-ekonomiczne rolnictwa; reforma rolna i jej znaczenie w przekształceniu struktury rolnictwa w Polsce. Struktura własnościowa — gospodarstwa indywidualne, państwowe gospodarstwa rolne, spółdzielnie produkcyjne.

Struktura przestrzenna użytkowania Ziemi.

Produkcja roślinna. Główne uprawy (zboża, rośliny okopowe, przemysłowe, warzywnictwo i sadownictwo) oraz ich rozmieszczenie, produkcja i plony.

Produkcja hodowlana. Główne zwierzęta hodowlane (bydło, trzoda chlewna, konie, owce, drób). Stan i rejonizacja hodowli. Zagadnienie bazy paszowej.

Przestrzenne zróżnicowanie poziomu produkcji rolnej (województwa o wysokim, średnim i niskim poziomie rozwoju rolnictwa).

Polityka rolna i perspektywy rozwoju rolnictwa. Intensyfikacja produkcji i inwestycje. Rozwój społecznych form gospodarowania. Rozwój oświaty rolniczej. Znaczenie przemysłu dla rozwoju rolnictwa.

Rybołówstwo morskie i śródlądowe

Gospodarka leśna.

3. Przemysł najważniejszą dziedziną gospodarki narodowej

Rozwój przemysłu w Polsce Ludowej: przedwojenny stan uprzemysłowienia, zniszczenia wojenne, nacjonalizacja przemysłu, polityka uprzemysłowienia.

Ogólna ocena zasobów surowcowych (bogactwo węgla kamiennego, węgla brunatnego, siarki, miedzi, soli, cynku, gazu ziemnego, skał użytecznych, surowców rolniczych i leśnych; niedobór rud żelaza i ropy naftowej). Produkcja górnicza.

Rozmieszczenie, rozwój i znaczenie najważniejszych gałęzi przemysłu przetwórczego: energetyka, hutnictwo żelaza, hutnictwo metali kolorowych, przemysł maszynowy, przemysł chemiczny, przemysł mineralny i materiałów budowlanych, przemysł włókienniczy, przemysł spożywczy.

Przestrzenna struktura przemysłu. Główne okręgi i ośrodki przemysłowe. Województwa najsilniej i najslabiej uprzemysłowione. Przyczyny nierównomiernego rozmieszczenia przemysłu.

Najważniejsze inwestycje przemysłowe w Polsce Ludowej.

Główne kierunki i perspektywy dalszego rozwoju przemysłu w Polsce.

4. Komunikacja

Znaczenie komunikacji w gospodarce narodowej. Najważniejsze linie kolejowe i drogi kołowe o znaczeniu krajowym i międzynarodowym. Żegluga śródlądowa. Żegluga morska, główne porty i najważniejsze polskie linie żeglugi morskiej. Komunikacja lotnicza — krajowa i zagraniczna.

Udział poszczególnych środków transportu w przewozach towarowych i osobowych. Przestrzenne zróżnicowanie sieci komunikacyjnej. Główne kierunki rozwoju komunikacji w Polsce.

5. Międzynarodowa wymiana towarowa

Struktura towarowa polskiego handlu zagranicznego. Główne kierunki geograficzne wymiany towarowej z zagranicą.

6. Turystyka

Rekreacyjne, wychowawcze i gospodarcze znaczenie turystyki.
Główne obszary turystyczne Polski.

7. Gospodarka Polski Ludowej na tle gospodarki świata

Pozycja Polski w świecie w dziedzinie produkcji surowców mineralnych, ważniejszych wyrobów przemysłowych i rolno-spożywczych oraz w międzynarodowej wymianie towarowej.

Dynamika rozwoju socjalistycznej gospodarki narodowej.

Perspektywy rozwoju gospodarczego Polski. Znaczenie współpracy politycznej i gospodarczej ze Związkiem Radzieckim i innymi krajami socjalistycznymi.

Ćwiczenia terenowe:

Zwiedzenie nowoczesnego zakładu przemysłowego.

UWAGI O REALIZACJI PROGRAMU

I. UWAGI OGÓLNE

1. Dobór i układ materiału programowego — cele i zadania nauczania

Materiał nauczania geografii w liceum ogólnokształcącym obejmuje podstawowe zagadnienia z zakresu geografii fizycznej — ogólnej (klasa I), najważniejsze problemy geograficzno-gospodarcze współczesnego świata (klasa II) oraz główne zagadnienia z zakresu geografii fizycznej i gospodarczej Polski (klasa III).

W doborze i układzie materiału nauczania przyjęto następujące założenia:

— Nauczanie geografii w liceum ogólnokształcącym jest kontynuacją nauki tego przedmiotu w szkole podstawowej; z lekcji geografii w szkole podstawowej uczniowie wynieśli zasób najważniejszych wiadomości i umiejętności z zakresu geografii ogólnej, geografii Polski oraz geografii regionalnej świata, które w liceum będą poszerzone i pogłębione.

— Wiadomości z zakresu geografii fizycznej — ogólnej wraz z elementami geologii stanowią podstawę do właściwego zrozumienia przez uczniów geografii gospodarczej świata i geografii Polski; dlatego też na nauczanie geografii fizycznej — ogólnej, która poprzedza kurs geografii gospodarczej świata, przeznaczono cały rok nauki, a na nauczanie geografii fizycznej kraju ojczystego, która poprzedza kurs geografii gospodarczej Polski, przeznaczono około pół roku nauki.

Taki układ materiału nauczania ułatwia rozpatrywanie zagadnień z zakresu geografii gospodarczej świata i Polski w ścisłym powiązaniu ze środowiskiem geograficznym; stwarza możliwość odwoływania się — przy omawianiu geografii kraju ojczystego — do wiadomości uczniów z zakresu geografii świata, co z kolei przyczynia się do lepszego zrozumienia problemów gospodarczych własnego kraju.

Nauczanie geografii powinno ułatwić uczniom rozumienie aktualnych problemów międzynarodowych, umożliwić im właściwą ocenę sił politycznych i gospodarczych w świecie oraz ukazać rolę i znaczenie Polski Ludowej we współczesnym świecie.

Na lekcjach poświęconych geografii fizycznej uczniowie zapoznają się na konkretnych przykładach z przebiegiem zjawisk w przyrodzie; pozwoli im to lepiej zrozumieć, jakie są możliwości przekształcania środowiska geograficznego przez człowieka. Na lekcjach poświęconych geografii gospodarczej świata i Polski uczniowie zapoznają się ze sposobami przekształcania środowiska w różnych krajach w zależności od ustroju społecznego, politycznego i poziomu rozwoju sił wytwórczych. Rozumienie tych zjawisk ułatwia dostrzeganie najważniejszych problemów politycznych i gospodarczych współczesnej Polski i świata, służy przygotowaniu ucznia do przyszłej pracy dla socjalistycznej ojczyzny, kształtowaniu jego patriotycznej postawy.

Osiąganiu wymienionych celów poznawczych i ideowo-wychowawczych sprzyja geograficzne ujmowanie zagadnień, polegające m.in. na lokalizacji i regionalizacji zjawisk geograficznych, na wiązaniu problemów gospodarczych ze środowiskiem geograficznym, na wyjaśnianiu związków zachodzących pomiędzy zjawiskami przyrodniczymi, gospodarczymi, społecznymi i politycznymi.

W nauczaniu geografii znajdują praktyczne zastosowanie niektóre wiadomości i umiejętności zdobyte przez uczniów na lekcjach innych przedmiotów, zwłaszcza na lekcjach fizyki, chemii, matematyki, biologii i historii.

Uczniowie szczególnie zainteresowani geografją, przygotowujący się do podjęcia studiów geograficznych, mają możliwość dalszego pogłębienia wiedzy z tej dziedziny w ramach zajęć fakultatywnych w grupie geograficzno-ekonomicznej, prowadzonych w klasie IV liceum ogólnokształcącego.

2. Metody nauczania

Specyfika geografii jako przedmiotu nauki szkolnej wymaga stosowania różnorodnych metod nauczania. Przede wszystkim należy posługiwać się metodami, które:

- wdrażają uczniów do samodzielnego, logicznego i krytycznego myślenia,
- aktywizują ucznia w rozwiązywaniu stawianych problemów lub zadań,
- wyrabiają umiejętności właściwego interpretowania zjawisk i formułowania sądów,
- uczą praktycznego stosowania wiadomości i umiejętności zdobytych na lekcjach geografii.

Dobór metod nauczania uwarunkowany jest przede wszystkim tematem lekcji, a także umiejętnościami pedagogicznymi nauczyciela, ogólnym poziomem klasy oraz wyposażeniem szkoły w pomoce naukowe.

W nauczaniu geografii ważną rolę spełniają obserwacje procesów i zjawisk w ich naturalnym środowisku.

Obserwacje bezpośrednie i ćwiczenia mogą dotyczyć na przykład: pozornego ruchu sklepienia niebieskiego, zmian wysokości Słońca nad

widnokregiem, rozpoznawania skał i minerałów, odczytywania profilu geologicznego i glebowego, form geomorfologicznych powierzchni Ziemi i procesów kształtujących jej rzeźbę, zjawisk meteorologicznych i hydrograficznych.

Aby zapoznać uczniów w sposób bezpośredni z przejawami życia gospodarczego kraju, należy pokazać im — zależnie od warunków lokalnych — takie obiekty przemysłowe, jak np.: kopalnię, hutę, fabrykę maszyn, zakład przemysłu chemicznego lub włókienniczego. Obserwacje dotyczące gospodarki rolnej można przeprowadzić na przykład w państwowym gospodarstwie rolnym, w spółdzielni produkcyjnej, w ośrodku maszynowym, w stacji selekcji nasion, w fermie hodowlanej, w gospodarstwie indywidualnym. Wskazane są również obserwacje dotyczące gospodarki morskiej.

W celu ułatwienia nauczycielom organizowania zajęć z uczniami w terenie do programu nauczania geografii wprowadzono po 6 godzin obowiązkowych ćwiczeń terenowych w każdej klasie. Tematyka tych ćwiczeń jest podana w materiale nauczania. W klasie I ćwiczenia należy zrealizować podczas 2-3 wycieczek w najbliższym terenie. W klasach II i III ćwiczenia terenowe należy realizować bez dzielenia na mniejsze jednostki. Ćwiczenia terenowe prowadzi nauczyciel w takim okresie roku szkolnego, by ich tematyka wiązała się ściśle z materiałem programowym opracowywanym aktualnie na lekcjach. Obserwacje i doświadczenia uczniów poczynione w toku ćwiczeń terenowych należy wykorzystywać w dalszej pracy dydaktycznej.

Niezależnie od ćwiczeń terenowych zaleca się w ciągu roku szkolnego zorganizować z klasą przynajmniej jedną wycieczkę dłuższą o charakterze krajoznawczym. Należyte zorganizowanie wycieczki wymaga:

- przygotowania jej pod względem merytorycznym i metodycznym,
- przeprowadzenia zgodnie z ogólnymi zasadami pracy w terenie,
- starannego opracowania i wykorzystania w pracy lekcyjnej zebranego materiału obserwacyjnego.

Ważną rolę odgrywa samo przygotowanie wycieczki. Pracą przygotowawczą należy zainteresować wszystkich uczniów, którzy będą brali udział w wycieczce, przydzielając im konkretne zadania, odpowiadające ich uzdolnieniom i zainteresowaniom. Po ustaleniu celu i zadań wycieczki nauczyciel zapoznaje uczniów z jej trasą. W czasie wycieczki kieruje obserwacjami uczniów zgodnie z tematem, zwraca uwagę na współzależność środowiska geograficznego i gospodarczej działalności człowieka.

Zebrany materiał powinien być uporządkowany i odpowiednio wyzyskany na lekcjach bądź na zajęciach pozalekcyjnych. Na zebraniu sprawozdawczym lub na lekcji podsumowującej omawia się naukowe wyniki wycieczki, a także problemy organizacyjne i sprawy wychowawcze.

W ćwiczeniach lekcyjnych prowadzonych w toku nauczania szczególną uwagę należy zwrócić na takie formy pracy, jak: interpretacja map o różnej treści, na zestawienia porównawcze tych map. Można, na przykład, zestawić mapę fizyczną pewnego obszaru z mapą geologiczną

i z mapą surowców mineralnych, aby wyprowadzić wnioski, dotyczące rozmieszczenia surowców mineralnych na tle budowy geologicznej oraz możliwości ich eksploatacji. Odpowiednia interpretacja mapy upraw w zestawieniu z mapą klimatyczną i glebową pozwoli uczniom zrozumieć zależność gospodarki rolnej od warunków naturalnych. Zestaw map demograficznych, gospodarczych i politycznych — dla określonych porównań — pomoże wyjaśnić wiele problemów natury społeczno-politycznej własnego kraju czy też innych państw.

Pożyteczną rolę — szczególnie przy omawianiu problemów gospodarczych — odgrywają ćwiczenia oparte na analizie wykresów, diagramów i tablic statystycznych, zawartych w Małym Roczniku Statystycznym (wydanie szkolne). Na lekcjach geografii uczniowie powinni również posługiwać się odręcznym rysunkiem schematycznym oraz wszelkiego rodzaju ilustracjami graficznymi. Ćwiczenia stosujemy jako wprowadzenie do tematu, jako dokładniejsze opracowanie określonego zagadnienia geograficznego lub w celu utrwalenia materiału.

Wykład, stosowany niekiedy jako metoda nauczania geografii w szkole średniej, nie może zajmować całej lekcji. Należy go łączyć z dyskusją, z analizą map, wykresów, danych statystycznych bądź ilustrować wyjątkami z lektury geograficznej, urywkami artykułów, filmem itp.

Ważną rolę w procesie dydaktycznym spełnia nauczanie problemowe organizowane w zespołach. Starannie zorganizowana praca w zespołach sprzyja rozwijaniu aktywności uczniów i podnoszeniu efektywności nauczania.

Pożyteczne może być oparcie lekcji na lekturze opracowanej przez pojedynczych uczniów lub przez zespoły w ramach pracy domowej. Nauczyciel podaje w tym przypadku zagadnienia do opracowania, udzielając równocześnie wskazówek dotyczących wybranej pozycji książkowej i sposobu opracowania wskazanego tematu. Materiał przygotowany przez uczniów powinien być wykorzystany w dalszej pracy na lekcjach. Ten rodzaj pracy stosujemy jednak z dużym umiarem i wykorzystujemy raczej samorzutne zainteresowania uczniów.

W realizacji programu na tym poziomie nauczania stosuje się niejednokrotnie opracowywanie zagadnień w formie referatów. O doborze tematyki referatów decyduje nauczyciel na podstawie programu, biorąc pod uwagę uzdolnienia i możliwości uczniów. Na opracowanie referatów należy przewidzieć odpowiedni czas dla ucznia. Opracowywaniem i wygłaszaniem referatów nie należy obarczać uczniów słabszych, mających np. zaległości w nauce geografii bądź innych przedmiotów nauki szkolnej.

Omówione wyżej metody i formy pracy dydaktyczno-wychowawczej, to tylko niektóre, ważniejsze, najczęściej stosowane — przedstawione w sposób ogólny. W praktyce jest ich znacznie więcej, a i wymienione mogą być odpowiednio łączone i urozmaicone w zależności od opracowywanego na lekcji tematu. Rozmaitość problematyki, zagadnień i tematów w geografii wymaga — jak wspomniano na wstępie — bardzo różnorodnych form i metod pracy.

3. Pracownia geograficzna i pomoce naukowe

Nowoczesne nauczanie geografii wymaga należytej zorganizowanej pracowni geograficznej, wyposażonej w niezbędne pomoce naukowe. W szkole, w której nie ma jeszcze warunków do zorganizowania pracowni geograficznej, lekcje geografii należy w miarę możliwości prowadzić w wydzielonej klasie—pracowni, w której zgromadzone by były odpowiednie pomoce naukowe, zwłaszcza podręczne i najczęściej stosowane w toku pracy.

W nauczaniu geografii niezbędne są różnorodne pomoce naukowe, jak:

- różne rodzaje map ściennych: topograficzne, indukcyjne oraz plany;
- globusy fizyczne i indukcyjne;
- rysunki i szkice na tablicach poglądowych;
- atlasy i serie map podręcznych;
- roczniki statystyczne;
- wykresy, diagramy, kartodiagramy;
- geograficzne obrazy ścienne;
- fotografie i ilustracje;
- modele i mapy plastyczne;
- przyrządy do ćwiczeń z geografii fizycznej i astronomicznej;
- zbiory mineralogiczne i petrograficzne;
- tablice i gabloty, obrazujące procesy produkcji przemysłowej i rolniczej;
- pomoce i przybory do ćwiczeń terenowych;
- przybory kreślarskie;
- środki audiowizualne: epidiaskop (episkop i diaskop), aparat filmowy, magnetofon, telewizor, radio, serie przezroczy, filmy.

W nauczaniu geografii szczególna rola przypada pomocom audiowizualnym. Film w specyficzny sposób wzbogaca wyobraźnię uczniów, budzi zainteresowanie, rozwija spostrzegawczość i umiejętność obserwowania. Podobne znaczenie dydaktyczne mają przezrocza oraz obrazy episkopowe. Aby jednak filmy, audycje radiowe i telewizyjne spełniły swoje zadanie, powinny być odpowiednio dobrane i interpretowane, a uczniowie odpowiednio przygotowani do wykorzystania materiału naukowego zawartego w projekcji bądź audycji. Lekcje z filmem, z przezrocza, audycje radiowe i programy telewizyjne nie mogą być tylko pokazem; formy włączenia ich do toku lekcyjnego powinny odpowiadać dydaktycznym założeniom pracy lekcyjnej. W doborze filmów pomogą nauczycielom katalogi Centrali Filmów Oświatowych „Filmos”, a w doborze audycji telewizyjnych i radiowych — odpowiednie programy tych audycji.

Podręczna biblioteka przedmiotowa stanowi dla nauczyciela ważną pomoc w całości pracy dydaktycznej. W bibliotece podręcznej powinny się znajdować roczniki czasopism, jak: „Geografia w Szkole”, „Poznaj swój kraj”, „Poznaj świat”, „Kontynenty”, „Wszelświat”, „Przegląd Geograficzny”, „Czasopismo Geograficzne”, „Życie Gospodarcze”, a ponadto aktualne opracowania naukowe i popularnonau-

kowe oraz książki dydaktyczno-metodyczne. W bibliotece nie może zabraknąć atlasów geograficznych, map podręcznych oraz roczników statystycznych.

4. Lektura

Lektura z zakresu geografii poszerza wiedzę ucznia, budzi jego zainteresowania, pomaga formułować wnioski i uogólnienia. Nauczyciel geografii powinien być zorientowany w głównych pozycjach literatury geograficznej, śledzić nowości w tej dziedzinie, wybierać z niej to, co może przyczynić się do urozmaicenia i pogłębienia procesu nauczania. W pracy z uczniem można wykorzystywać popularnonaukowe monografie geograficzne wybranych krajów, prace ekonomiczne oraz artykuły z czasopism geograficznych i gospodarczych, a także artykuły z prasy codziennej, informujące o aktualnych zagadnieniach przyrodniczych i społeczno-gospodarczych.

Zestaw lektury do poszczególnych działów geografii należy opracować na początku roku szkolnego, przewidując wykorzystanie odpowiednich pozycji w pracy lekcyjnej i domowej ucznia. Pozycje te powinny się znaleźć w odpowiedniej liczbie egzemplarzy w bibliotece szkolnej. O nowościach z zakresu literatury geograficznej systematycznie informuje czasopismo metodyczno-przedmiotowe „Geografia w Szkole”.

Nauczyciel geografii powinien ściśle współpracować z biblioteką szkolną, m.in. informować bibliotekarza o tych nowościach z zakresu geografii, które należy nabyć do biblioteki szkolnej lub do podręcznego księgozbioru przedmiotowego.

5. Praca domowa ucznia

Praca domowa powinna być dostosowana do możliwości ucznia, jak również ściśle określona. Nie może ona polegać np. na mechanicznym przerysowywaniu mapek lub wykresów oraz na streszczaniu rozdziałów podręcznika. Zaleca się natomiast ćwiczenia na mapkach konturowych, rysowanie profilów, ilustrowanie graficzne zjawisk, formułowanie wniosków na podstawie materiałów statystycznych i zestawień tabelarycznych, wykonywanie obserwacji, referowanie przeczytanej książki o treści geograficznej, sporządzanie sprawozdania z wycieczki, audycji radiowej, programu telewizyjnego lub filmu oświatowego, artykułów prasowych (np. dotyczących wybranej dziedziny przemysłu lub gospodarki rolnej, ważnych zagadnień gospodarczych lub politycznych).

Nauczyciel udziela na lekcji dokładnej instrukcji, jak należy wykonać zadanie domowe. Wykonanie pracy domowej z geografii nie powinno zajmować uczniowi zbyt wiele czasu.

6. Ocena pracy ucznia

W nauczaniu geografii ocenia się ucznia na podstawie wykonywanych przez niego prac wchodzących w zakres programu danej klasy. Ocena jest więc wypadkową różnych składowych:

- znajomości opracowanego materiału nauczania,
- umiejętności samodzielnego formułowania odpowiedzi i samodzielnej interpretacji zjawisk,
- jasności wystawiania się i poprawności odpowiedzi (także pod względem językowym),
- systematycznej pracy domowej i aktywnego udziału w lekcjach.

Przy ocenie ucznia zwracać należy uwagę nie tylko na opanowanie przewidzianego przez program materiału naukowego, lecz także na umiejętność posługiwania się nim w nowych sytuacjach poznawczych, na umiejętność wyszukiwania potrzebnych informacji w encyklopediach, wydawnictwach statystycznych i na mapach.

7. Praca koła przedmiotowego

Zadaniem koła przedmiotowego jest budzenie zainteresowań uczniów i pogłębianie oraz poszerzanie wiedzy geograficznej o własnym kraju i o świecie. Praca koła powinna wiązać się z ogólną organizacją zajęć pozalekcyjnych szkoły i uwzględniać możliwości ucznia. Metody i rodzaje prac koła wynikają ze specyfiki przedmiotu i z zainteresowań młodzieży, opierają się na samodzielnej i aktywnej pracy uczniów.

Jedną z podstawowych form pracy powinny być wycieczki i ćwiczenia w terenie. Członkowie koła mogą zbierać materiały dotyczące monografii regionu, odkryć geograficznych, wybitnych podróżników i uczonych, mogą przeprowadzać ćwiczenia z zakresu hydrografii, meteorologii, geologii i geomorfologii oraz z różnych działów geografii ekonomicznej.

W planie pracy koła geograficznego powinny znaleźć się zajęcia sprzyjające upowszechnianiu czytelnictwa z zakresu geografii. Do sposobów propagowania i rozwijania czytelnictwa w ramach koła geograficznego należą między innymi: konkursy czytelnicze, wystawy książek, przygotowywanie gazetek szkolnych, przygotowywanie materiałów do wycieczek geograficznych, wieczornice. Tematyka zajęć koła przedmiotowego powinna się wiązać z realizacją programu, a wyniki pracy powinny być wykorzystane odpowiednio w pracy na lekcjach.

8. Korelacja geografii z innymi przedmiotami nauczania

Związek pomiędzy geografiami a innymi przedmiotami nauczania jest szczególnie bliski, gdyż w geografii stosuje się pojęcia i prawa różnych nauk przyrodniczych i społecznych. Tak na przykład, do wyjaśnienia zjawisk zachodzących na powierzchni Ziemi i będących przedmiotem badań przyrodniczo-geograficznych konieczna jest znajomość fizyki, chemii i biologii.

Nauczyciel geografii powinien wykorzystywać wiadomości uczniów z fizyki, zwłaszcza przy wyjaśnianiu zjawisk klimatycznych i astronomicznych. Geografia natomiast ukaże uczniom przejawy zjawisk fizycz-

nych przebiegających w warunkach naturalnych w skali, o której nie dają należytego wyobrażenia doświadczenia wykonywane na lekcjach fizyki.

Wiadomości uczniów z chemii pomogą nauczycielowi wyjaśnić budowę geologiczną Ziemi oraz zmiany zachodzące na jej powierzchni, szczególnie zmiany form terenu spowodowane działalnością atmosfery i wód. Wiadomości z chemii mogą być także wykorzystane przy omawianiu przemysłu chemicznego.

Właściwe wyjaśnienie roli środowiska geograficznego pozwoli zrozumieć zagadnienia społeczno-gospodarcze w ich rozwoju historycznym, wiadomości zaś z historii pomogą dokładniej wyjaśnić zagadnienia społeczno-gospodarcze. Wiadomości z geografii ekonomicznej świata i Polski stanowią podbudowę do wychowania obywatelskiego w klasie IV.

Geografia ma wiele tematów wspólnych z biologią, zwłaszcza w zakresie zagadnień dotyczących środowiska geograficznego — w dziedzinie zoogeografii i fitogeografii oraz ochrony przyrody.

Należy również uwzględnić powiązania tematyczne geografii z przysposobieniem obronnym i wychowaniem fizycznym.

Nauczyciel geografii powinien poznać programy nauczania przedmiotów korelujących z geografją.

II. UWAGI SZCZEGÓŁOWE

KLASA I

Materiał nauczania w klasie I obejmuje podstawowe zagadnienia z zakresu geografii fizycznej — ogólnej z elementami geologii. We wszystkich działach programu możliwie szeroko uwzględniono wpływ środowiska geograficznego na życie gospodarcze oraz wpływ gospodarczej działalności człowieka na środowisko geograficzne. Realizując materiał programowy nauczyciel powinien elementy środowiska geograficznego, zachodzące w nim zjawiska i procesy ilustrować konkretnymi przykładami z geografii regionalnej i lokalizować w terenie. Ważne jest także wykorzystywanie wiadomości geograficznych uczniów ze szkoły podstawowej oraz wiadomości innych przedmiotów nauczania.

Temat — „Geografia jako nauka” należy traktować jako krótkie wprowadzenie do nauczania geografii w szkole średniej; wskazać tu trzeba na znaczenie geografii jako dyscypliny naukowej, wyjaśnić pojęcie środowiska geograficznego oraz zwrócić uwagę na wzajemne zależności zachodzące między jego elementami.

Dział — „Ziemia jako planeta w systemie słonecznym” stanowi powtórzenie wiadomości uzyskanych na ten temat przez uczniów w szkole podstawowej. Realizacja tego działu programu powinna kształtować u uczniów zrozumienie, jakie konsekwencje powoduje ruch wirowy i obiegowy Ziemi, jak oblicza się różnice czasu słonecznego i strefowego,

a także jakie ma znaczenie posługiwanie się współrzędnymi geograficznymi. Tematu — „Kalendarz” nie należy realizować w ujęciu historycznym; chodzi tu o to, aby uczniowie zrozumieli, że kalendarz i niektóre jednostki czasu, jak rok, pory roku, doba pozostają w bezpośrednim związku z ruchami Ziemi.

Realizując dział — „Mapa jako symboliczny i wymierny obraz rozmieszczenia zjawisk na kuli ziemskiej”, należy uwzględnić wiadomości uczniów zdobyte w szkole podstawowej na lekcjach geografii i matematyki. Rozważania i wnioski na temat rodzajów siatek oraz rodzajów zniekształceń na mapach powinny wynikać z analizy typowych siatek kartograficznych. Szczególną uwagę należy zwrócić na zrozumienie przez uczniów zastosowania podstawowych rodzajów siatek kartograficznych, zagadnienia generalizacji oraz praktycznego znaczenia fotogrametrii w opracowywaniu map. W dalszym ciągu należy doskonalić znajomość mapy oraz umiejętność posługiwania się nią w nauce przedmiotu.

W dziale — „Budowa i dzieje Ziemi” występują podstawowe wiadomości z zakresu geologii dynamicznej i historycznej oraz elementy geologii złóż. Dział ten jest jednym z trudniejszych w programie klasy I. Ponieważ uczniowie nie posiadają na ten temat wiadomości ze szkoły podstawowej, należy wykorzystać odpowiednie wiadomości z fizyki i chemii. Realizacja tego działu wymaga prowadzenia ćwiczeń praktycznych w rozpoznawaniu makroskopowym najważniejszych skał magmowych, osadowych i przeobrażonych oraz minerałów skałotwórczych na podstawie ich cech fizycznych i chemicznych. Przy badaniu właściwości skał należy m.in. zwrócić uwagę na ich rozpuszczalność i przepuszczalność, gdyż te ich właściwości wywierają zasadniczy wpływ na formy krajobrazu oraz typy gleb i warunki rozwoju roślinności. Charakteryzując przeszłość geologiczną trzeba podkreślić ciągłość rozwoju Ziemi i życia organicznego oraz wykazać, że okres obecny jest jednym z etapów tego rozwoju. W wyniku realizacji tego działu uczniowie powinni zrozumieć, jakie związki zachodzą pomiędzy budową geologiczną a rozmieszczeniem bogactw mineralnych i niektórych form ukształtowania powierzchni. Realizacja tego działu programu przygotowuje uczniów do zrozumienia zagadnień z zakresu geografii fizycznej i gospodarczej Polski i świata.

W toku opracowywania działu — „Wpływ czynników wewnętrznych na ukształtowanie powierzchni Ziemi” uczniowie, na konkretnych przykładach, zapoznają się z rodzajami i formami działania czynników wewnętrznych oraz z ich wpływem na rzeźbę powierzchni Ziemi i z działalnością gospodarczą człowieka.

Realizując dział — „Ukształtowanie powierzchni kuli ziemskiej”, wyjaśnia się uczniom, że rzeźba powierzchni Ziemi jest wynikiem działania czynników wewnętrznych i zewnętrznych oraz ogólnie charakteryzuje się: ukształtowanie pionowe Ziemi, ukształtowanie pionowe poszczególnych kontynentów (najbardziej zasadnicze cechy rzeźby), rozmieszczenie lądów i oceanów, rzeźbę dna morskiego — posługując się mapą fizyczną świata i analizą krzywej hipsograficznej.

W działach: „Atmosfera i klimaty Ziemi oraz ich udział w kształtowaniu środowiska geograficznego” i „Wody na kuli ziemskiej oraz ich rola w kształtowaniu środowiska geograficznego i w gospodarce człowieka” uwzględniono całości kształt zjawisk i procesów związanych z atmosferą, klimatami i wodami na kuli ziemskiej. Oba te działy stanowią podstawę rozumienia przez uczniów problemów geografii gospodarczej świata w klasie II oraz problemów geografii fizycznej i gospodarczej Polski w klasie III. Realizując te działy należy wykorzystać wiadomości zdobyte przez uczniów z zakresu geografii w szkole podstawowej oraz ich wiadomości z fizyki i chemii, a poszczególne zjawiska należy omawiać na odpowiednio dobranych przykładach z geografii regionalnej. W działach tych charakteryzuje się atmosferę i jej elementy, klimaty kuli ziemskiej i wody, omawia się wpływ tych czynników — jako czynników zewnętrznych — na rzeźbę powierzchni Ziemi i charakteryzuje się najbardziej typowe krajobrazy kuli ziemskiej. Należy podkreślić wpływ atmosfery, klimatu i wód na całości kształt środowiska geograficznego, na jego różnicowanie oraz na życie gospodarcze.

W dziale — „Gleby i świat organiczny Ziemi” należy zapoznać uczniów z klasyfikacją przyrodniczą gleb, ich najważniejszymi typami oraz geograficznym rozmieszczeniem, wiążąc zagadnienie gleb z klimatami i strefami roślinnymi kuli ziemskiej. Na tle stref klimatyczno-roślinno-glebowych kuli ziemskiej, wykorzystując wiadomości uczniów z geografii ze szkoły podstawowej, a także z biologii i chemii, należy przedstawić w najogólniejszym zarysie świat zwierzęcy i roślinny lądów, mórz i oceanów oraz zapoznać uczniów z wpływem żywych organizmów na kształtowanie środowiska geograficznego. Należy wyjaśnić uczniom, że gospodarcza działalność człowieka wywołuje istotne zmiany w środowisku geograficznym oraz, że zmiany te są niejednokrotnie niekorzystne dla człowieka.

Dział — „Człowiek a środowisko geograficzne” traktuje się jako syntezę materiału nauczania geografii w klasie I, a zarazem wprowadzenie do nauczania geografii gospodarczej świata w klasie II. Realizując ten dział należy m.in. podkreślić zmiany, jakie zachodzą w stosunku człowieka do przyrody w miarę rozwoju społeczeństw i doskonalenia środków produkcji, oraz to, że stopień wykorzystania różnych obszarów kuli ziemskiej przez człowieka jest bardzo różnicowany. Trzeba jednocześnie zwrócić uwagę na skutki wynikające z naruszania przez człowieka równowagi biologicznej w środowisku oraz konieczność ochrony przyrody.

Ćwiczenia terenowe w klasie I najkorzystniej jest realizować podczas trzech dwugodzinnych wycieczek z uczniami w najbliższe okolice szkoły. Ćwiczenia na temat skał najbliższej okolicy i analizę odkrywki geologicznej najlepiej jest wykonać w toku realizacji działu IV; ćwiczenia na temat typowych form terenu w najbliższej okolicy — w toku realizacji działu V, VI, VII lub VIII, a ćwiczenia na temat gleb najbliższej okolicy — w toku realizacji działu IX lub X.

**Orientacyjny przydział godzin na realizację
poszczególnych działów materiału nauczania w klasie I**

I. Geografia jako nauka	2 godz.
II. Ziemia jako planeta w systemie słonecznym	6 godz.
III. Mapa jako symboliczny i wymierny obraz rozmieszczenia zjawisk na kuli ziemskiej	4 godz.
IV. Budowa i dzieje Ziemi	9 godz.
V. Wpływ czynników wewnętrznych na ukształtowanie powierzchni Ziemi	6 godz.
VI. Ukształtowanie powierzchni kuli ziemskiej	4 godz.
VII. Atmosfera i klimaty Ziemi oraz ich udział w kształtowaniu środowiska geograficznego	10 godz.
VIII. Wody na kuli ziemskiej oraz ich rola w kształtowaniu środowiska geograficznego i w gospodarce człowieka	10 godz.
IX. Gleby i świat organiczny Ziemi	5 godz.
X. Człowiek i środowisko geograficzne	2 godz.
XI. Ćwiczenia terenowe	6 godz.
XII. Godziny na powtórzenie i utrwalenie wiadomości	4 godz.
Razem	68 godz.

KLASA II

Materiał nauczania klasy II obejmuje najważniejsze problemy z zakresu geografii gospodarczej świata. Po omówieniu — w ujęciu problemowym i w odniesieniu do całego świata — najważniejszych zagadnień demograficznych oraz głównych gałęzi gospodarki ludzkiej (przemysłu, rolnictwa, leśnictwa, komunikacji, międzynarodowej wymiany towarowej), charakteryzuje się wybrane państwa współczesnego świata. Na realizację działu — „Przegląd najważniejszych problemów geograficzno-gospodarczych wybranych państw świata” przeznaczona jest około jednej trzeciej czasu przewidzianego na realizację całego materiału programowego geografii klasy II.

W toku realizacji materiału dotyczącego geografii gospodarczej świata należy w pełni wykorzystać wiadomości uczniów z poprzedniego roku nauki w zakresie geografii fizycznej — ogólnej oraz wiadomości z geografii regionalnej świata z kursu szkoły podstawowej, a także z przedmiotów korelujących z geografiami. Omawiając i opracowując z uczniami zagadnienia ekonomiczne, społeczne i polityczne trzeba jednakże zachować geograficzny punkt widzenia.

Dział — „Czynniki warunkujące rozwój gospodarczo-społeczny” jest wprowadzeniem w problematykę geografii gospodarczej świata. Nauczyciel powinien wyjaśnić uczniom, że poziom gospodarki i perspektywy jej rozwoju zależą od warunków środowiska naturalnego (zwłaszcza od jego różnorodności i zasobności), od poziomu techniki, technologii i kwalifikacji

kadr pracowników oraz od ustroju społeczno-politycznego. Należy podkreślić, że czynnikiem najbardziej decydującym o rozwoju gospodarczym są stosunki społeczne i siły wytwórcze. Metodą realizacji tego działu może być wykład wprowadzający oraz dyskusja z udziałem uczniów.

Dział — „Zagadnienia ludnościowe świata” wymaga zwrócenia uwagi na zróżnicowanie przestrzenne ludności świata i wyjaśnienia przyczyn tego zróżnicowania. Należy podkreślić, że rozmieszczenie ludności i struktura zatrudnienia oraz zmiany w tej dziedzinie uwarunkowane są środowiskiem naturalnym i czynnikami społeczno-gospodarczymi. W realizacji haseł dotyczących migracji trzeba uwzględnić momenty historyczne oraz podkreślić, że migracje współczesne zależą przede wszystkim od procesów industrializacji i urbanizacji.

W realizacji haseł dotyczących miast i ludności miejskiej wskazane jest omówienie problemów społeczno-gospodarczych wielkich miast na przykładach milionowych miast świata. Z najważniejszymi problemami wybranych wielkich miast (np. wybrane miasto europejskie, amerykańskie i azjatyckie) mogą klasę zapoznać uczniowie, którzy opracują na ten temat krótkie referaty. W referatach prelegenci powinni uwzględnić położenie geograficzne wybranego miasta, liczbę i strukturę zatrudnienia ludności, rozplanowanie miasta, najważniejsze problemy socjalne, komunikacyjne i komunalne oraz perspektywy rozwojowe.

Na lekcjach poświęconych realizacji działu — „Główne gałęzie gospodarki” uczniowie powinni zapoznać się z najbardziej istotnymi problemami gospodarczymi współczesnego świata.

Omawiając przemysł powinno się wykazać, że we współczesnym świecie ta dziedzina gospodarki ma największe znaczenie w wytwarzaniu dochodu narodowego, wzroście poziomu życiowego ludności oraz rozwoju innych gałęzi gospodarki narodowej, że obecnie miarą nowoczesności państw świata jest przede wszystkim poziom produkcji przemysłowej. Charakterystykę poszczególnych gałęzi produkcji przemysłowej należy wiązać z bazą surowcową, wykorzystując przy tym wiadomości uczniów z kursu geografii fizycznej — ogólnej z klasy I. Uczniowie powinni zapoznać się ze znaczeniem, produkcją, rozmieszczeniem i perspektywami rozwojowymi poszczególnych gałęzi przemysłu. Przy niektórych tematach należy wykorzystać wiadomości uczniów z innych przedmiotów nauczania, np. z chemii podczas omawiania przemysłu chemicznego.

Omawiając rolnictwo świata należy podkreślić, że o jego poziomie i rozwoju decydują czynniki naturalne oraz czynniki społeczno-ekonomiczne, zwłaszcza poziom kultury rolnej i technika, która związana jest bezpośrednio z rozwojem przemysłu. Uczniowie powinni zapoznać się z najważniejszymi obszarami rolniczymi świata oraz z głównymi typami gospodarki rolnej w świecie i zrozumieć, jakie znaczenie mają poszczególne dziedziny rolnictwa, czym są uwarunkowane perspektywy rozwoju produkcji rolnej na świecie i jak się one kształtują.

Ostatnie lekcje na temat rolnictwa poświęcone są problemowi wyżywienia ludności świata. Na lekcjach tych uczniowie powinni zapoznać się

m. in. z najważniejszymi obszarami nadwyżek i niedoborów środków spożycia oraz z obszarami świata najczęściej nawiedzanymi klęską głodu i wnikać w polityczny aspekt tego problemu.

Omawiając zagadnienia związane z leśnictwem należy skoncentrować uwagę uczniów na problemach gospodarki leśnej, na rozmieszczeniu głównych obszarów leśnych świata i na najważniejszych światowych producentach drewna.

Na lekcjach poświęconych komunikacji uczniowie powinni zapoznać się z najważniejszymi formami transportu i ich znaczeniem, z najważniejszymi światowymi szlakami komunikacyjnymi oraz głównymi kierunkami i perspektywami rozwoju komunikacji światowej.

Omawiając międzynarodową wymianę towarową trzeba zwrócić szczególną uwagę na gospodarcze i polityczne znaczenie handlu międzynarodowego oraz zapoznać uczniów z głównymi kierunkami handlu światowego i jego strukturą towarową.

Rozważania na temat głównych gałęzi gospodarki światowej powinny być ilustrowane konkretnymi i odpowiednio dobranymi przykładami z geografii regionalnej. Analizując mapy gospodarcze i materiały statystyczne, należy uwzględniać również pozycję Polski; pozwoli to uczniom na lepsze zrozumienie miejsca i roli naszego kraju w życiu gospodarczym świata oraz ułatwi realizację programu geografii gospodarczej Polski w klasie III.

Dział — „Przegląd najważniejszych problemów geograficzno-gospodarczych wybranych państw świata” zawiera wiele treści ideowo-politycznych. Realizacja tego działu powinna doprowadzić uczniów do zrozumienia układu sił politycznych i gospodarczych współczesnego świata oraz kierunków jego rozwoju politycznego i gospodarczego. Uczniowie powinni zapoznać się z typami państw współczesnego świata, z tendencjami i kierunkami ich rozwoju oraz z głównymi problemami gospodarczymi, społecznymi i politycznymi wybranych państw. W doborze państw uwzględniono ich znaczenie we współczesnym świecie, a niekiedy ich związek z naszym krajem. Przykładowe omówienie tych państw pozwoli uczniom lepiej zrozumieć zasadnicze problemy współczesnego świata.

Tematyka dotycząca krajów socjalistycznych wiąże się genetycznie z głównym nurtem przemian zachodzących we współczesnym świecie, znajdującym wyraz w rozpadzie światowego systemu kapitalistycznego. Na tle tego procesu charakteryzujemy powstanie ZSRR i państw socjalistycznych, a następnie położenie gospodarczo-polityczne, główne czynniki i tempo rozwoju oraz ich rolę we współczesnym świecie. Zwracamy uwagę na znaczenie przemian ustrojowo-politycznych dla dalszego rozwoju tych państw, kształtowania się nowych, socjalistycznych stosunków między nimi, szerokiej współpracy w rozwiązywaniu problemów życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego.

Charakterystykę poszczególnych krajów socjalistycznych (sąsiadujących z Polską) rozpoczynamy od Związku Radzieckiego jako światowego mocarstwa socjalistycznego, zwracając uwagę na ustrój państwa i politykę

gospodarczą, na jej rolę w kształtowaniu wielkości i tempa przeobrażeń w ekonomice i stosunkach społecznych oraz na pozycję i znaczenie Związku Radzieckiego we współczesnym świecie.

Na przykładzie Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej i Niemieckiej Republiki Demokratycznej ukazujemy warunki i główne problemy budownictwa socjalistycznego w tych krajach, specyficzne cechy ustroju, główne osiągnięcia oraz znaczenie tych państw w obozie socjalistycznym, ich rolę w dziedzinie współpracy z naszym krajem.

Na lekcjach poświęconych krajom kapitalistycznym należy zwrócić szczególną uwagę na fakt wielkiego zróżnicowania gospodarczego tych państw; trzeba uczniom pokazać, że w świecie kapitalistycznym, obok niewielkiej grupy państw na bardzo wysokim poziomie rozwoju, istnieje wielka grupa państw gospodarczo zacofanych i mających, wskutek imperialistycznej polityki USA i innych wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych, niekorzystne warunki rozwoju.

Przegląd najważniejszych i najbardziej charakterystycznych państw socjalistycznych, kapitalistycznych i krajów trzeciego świata powinien wzmacniać przekonanie uczniów o wyższości ustroju socjalistycznego nad kapitalistycznym i przyczyniać się do zrozumienia, że:

— udział i znaczenie państw socjalistycznych we współczesnym świecie wzrasta w sposób widoczny i dynamiczny we wszystkich dziedzinach gospodarki światowej;

— państwa socjalistyczne wywierają coraz większy i zasadniczy wpływ na życie polityczne współczesnego świata;

— państwa socjalistyczne, pomimo trudnego i opóźnionego startu, mają już na obecnym etapie większą dynamikę rozwoju niż państwa kapitalistyczne;

— polityka kapitalistycznych monopolii zmierza do gospodarczego i politycznego podporządkowania sobie państw słabo rozwiniętych, czemu przeciwdziałają kraje socjalistyczne, udzielając pomocy gospodarczej i okazując poparcie polityczne krajom rozwijającym się.

Realizacja działu — „Przegląd najważniejszych problemów geograficzno-gospodarczych wybranych państw świata” stwarza naturalną okazję do powtórzenia i utrwalenia wiadomości uczniów z zakresu geografii fizycznej — ogólnej, geografii gospodarczej i geografii regionalnej świata.

Cwiczenia terenowe najlepiej jest wykonać w toku realizacji materiału nauczania dotyczącego rolnictwa.

Orientacyjny przydział godzin na realizację poszczególnych działów materiału nauczania w klasie II

I. Czynniki warunkujące rozwój gospodarczo-społeczny	1 godz.
II. Zagadnienia ludnościowe świata	6 godz.
III. Główne gałęzie gospodarki	28 godz.
1. Przemysł	(11 godz.)
2. Rolnictwo	(9 godz.)

3. Leśnictwo	(2 godz.)	
4. Komunikacja	(4 godz.)	
5. Międzynarodowa wymiana towarowa	(2 godz.)	
IV. Przegląd najważniejszych problemów geograficzno-gospodarczych wybranych państw świata		23 godz.
1. Kraje socjalistyczne	(10 godz.)	
2. Kraje kapitalistyczne	(10 godz.)	
3. Kraje rozwijające się	(3 godz.)	
V. Ćwiczenia terenowe		6 godz.
VI. Godziny na powtórzenie i utrwalenie wiadomości		4 godz.
	Razem	68 godz.

KLASA III

Materiał nauczania klasy III obejmuje najważniejsze zagadnienia dotyczące środowiska geograficznego i geografii gospodarczej Polski. Zasadniczym warunkiem właściwej realizacji materiału programowego dotyczącego kraju ojczystego jest koncentrowanie uwagi uczniów na problemach najbardziej istotnych dla poznania i zrozumienia geografii Polski — konieczne jest wykorzystywanie wiadomości uzyskanych przez uczniów na lekcjach geografii i innych przedmiotów w klasie I i II liceum, w szkole podstawowej, z prasy, radia, telewizji, z książek i z własnych obserwacji.

Realizując dział — „Położenie geograficzne, obszar i granice Polski”, należy zapoznać uczniów m. in. z cechami charakterystycznymi położenia geograficznego i granic Polski oraz z wynikającymi stąd konsekwencjami i ich wpływem na warunki życia i pracy w naszym kraju. Punktem wyjścia do dokonania takiej charakterystyki może być porównanie położenia geograficzno-politycznego, granic i obszaru Polski Ludowej z granicami, obszarem i położeniem geograficzno-politycznym Polski okresu międzywojennego.

Tematy działu — „Środowisko geograficzne Polski” powinny w pełni zapoznać uczniów z charakterystycznymi cechami środowiska kraju ojczystego, z jego zróżnicowaniem i pięknem krajobrazu oraz ukazać możliwości rozwoju gospodarki narodowej. Na lekcjach poświęconych najważniejszym zagadnieniom z zakresu geologii Polski trzeba powiązać ogólną charakterystykę przeszłości geologicznej z elementami geologii złóż. Uczniowie powinni uzyskać orientację co do warunków powstania i rozmieszczenia najważniejszych złóż surowców mineralnych. Wiadomości z tej dziedziny będą nieodzowne na lekcjach dotyczących geografii gospodarczej Polski, a zwłaszcza przy omawianiu bazy surowcowej naszego przemysłu oraz zagadnień lokalizacji zakładów przemysłowych. Pozwola one także podkreślić znaczenie odkryć geologicznych, osiągnięcia oraz potrzeby istniejące w tej dziedzinie.

Na lekcjach poświęconych rzeźbie powierzchni Polski trzeba zapoznać uczniów z zasadniczymi cechami tej rzeźby oraz z najbardziej charakterystycznymi krajobrazami Polski i ich genezą. Omawiając poszczególne elementy ukształtowania powierzchni wiążemy je z już poznanymi wiadomościami, wykazujemy istniejące współzależności między tymi elementami. W ten sposób dochodzimy do syntetycznej charakterystyki poszczególnych krain geograficznych i różnicowania przestrzennego warunków naturalnych naszego kraju.

Należy również zapoznać uczniów z korzystnymi i niekorzystnymi cechami naszego klimatu z punktu widzenia potrzeb rolnictwa.

Przy omawianiu zagadnień hydrograficznych główny nacisk należy położyć na problem zasobów wodnych kraju, na ich znaczenie gospodarcze oraz na kwestię racjonalnego gospodarowania wodą. Omawiając zagadnienia związane z tematyką morską należy podkreślić gospodarcze i polityczne znaczenie dostępu do morza.

Omawiając gleby i świat organiczny Polski trzeba — odwołując się do wiadomości uczniów z biologii oraz z kursu geografii w klasie I i II — skoncentrować uwagę uczniów na zagadnieniu ścisłego związku pomiędzy typami rozmieszczenia gleb a klimatem, stosunkami wodnymi i szatą roślinną.

Zagadnienie ochrony środowiska naturalnego łączy się bardzo ściśle z wieloma tematami realizowanymi poprzednio. Na lekcji poświęconej temu tematowi należy więc zebrać i uogólnić uzyskane uprzednio wiadomości, koncentrując uwagę uczniów na zagadnieniach zagrożenia środowiska naturalnego i znaczenia jego wszechstronnej ochrony oraz możliwości racjonalnej gospodarki człowieka w środowisku.

Omawianie środowiska geograficznego Polski zamykają lekcje przeznaczone na dokonanie ogólnego przeglądu krain naturalnych. Na lekcjach tych uwypuklimy charakterystyczne cechy krain naturalnych, ich krajobrazy i przedstawimy możliwości wykorzystania gospodarczego. Wykorzystujemy tu analizę map różnej treści, zwracamy uwagę na kryteria, na podstawie których przeprowadzony jest podział na krainy geograficzne, (warto przy tym pamiętać, że na realizację działu — „Przegląd krain naturalnych Polski” przeznaczono w VI klasie szkoły podstawowej stosunkowo dużą liczbę godzin lekcyjnych).

W realizacji działu — „Ludność Polski” wskazane jest dynamiczne ujęcie problemów demograficznych w naszym kraju na tle podobnych procesów zachodzących w świecie oraz zwrócenie szczególnej uwagi na zagadnienie bilansu siły roboczej (uwzględniając różnicowanie przestrzenne) i proces urbanizacji kraju. Należy podkreślić fakt, że Polska Ludowa jest krajem w zasadzie jednolitym narodowościowo — przy omawianiu tego zagadnienia warto w ogólny sposób zapoznać uczniów ze skomplikowaną strukturą narodowościową Polski okresu międzywojennego oraz podkreślić, że obecna jednolita struktura narodowościowa jest wynikiem przemian, jakie się dokonały w naszym kraju po II wojnie światowej

Wprowadzeniem do realizacji działu — „Gospodarka narodowa Polski Ludowej” będą lekcje poświęcone ogólnej charakterystyce struktury gospodarczej kraju. Uczniowie powinni sobie przypomnieć, jakie czynniki warunkują rozwój gospodarczo-społeczny kraju (z zagadnieniem tym zapoznali się już w klasie II); następnie należy dokonać ogólnego porównania pomiędzy strukturą gospodarczą Polski Ludowej a strukturą gospodarczą Polski okresu międzywojennego. Na podstawie analizy udziału poszczególnych działów gospodarki narodowej w tworzeniu dochodu narodowego uczniowie dojdą do wniosku, że Polska Ludowa jest krajem przemysłowo-rolniczym oraz, że najważniejszą dziedziną naszej gospodarki narodowej jest przemysł.

Omawianie poszczególnych działów gospodarki narodowej zaczyna się od rolnictwa, jako działu szczególnie silnie związanego ze środowiskiem naturalnym i — historycznie rzecz biorąc — znacznie starszego niż przemysł. Po zapoznaniu się ze strukturą naszego rolnictwa, z jego głównymi działami oraz z przestrzennym zróżnicowaniem uczniowie powinni także zapoznać się z podstawowymi zasadami naszej polityki rolnej i z perspektywami dalszego podnoszenia poziomu produkcji roślinnej i zwierzęcej. Uczniowie powinni zdać sobie w pełni sprawę z tego, że rolnictwo jest podstawą wyżywienia ludności całego kraju i dostawcą ważnych surowców dla przemysłu, a jego dalszy rozwój uwarunkowany jest przede wszystkim poziomem uprzemysłowienia kraju, rozwojem społecznych form gospodarowania oraz rozwojem oświaty i kultury na wsi.

Punktem wyjścia do omawiania produkcji przemysłowej naszego kraju powinno być zapoznanie uczniów z najważniejszymi zmianami w strukturze przemysłu w Polsce Ludowej w porównaniu do okresu międzywojennego oraz z głównymi zasadami polityki socjalistycznego uprzemysłowienia kraju. Ogólnej oceny naszych zasobów surowcowych uczniowie mogą dokonać na podstawie wiadomości, które uzyskali na lekcjach geografii w I i II klasie. Po zapoznaniu uczniów z rozmieszczeniem, rozwojem i znaczeniem najważniejszych gałęzi przemysłu należy, możliwie dokładnie, scharakteryzować strukturę przestrzenną przemysłu oraz główne okręgi i ośrodki przemysłowe. Następnie uczniowie powinni zapoznać się z najważniejszymi inwestycjami przemysłowymi w Polsce Ludowej i ich znaczeniem dla gospodarczego rozwoju kraju oraz z głównymi kierunkami i perspektywami dalszego rozwoju przemysłu w Polsce. Uwzględnić przy tym należy znaczenie współpracy pomiędzy krajami socjalistycznymi w ramach RWPG.

Na lekcjach poświęconych komunikacji należy podkreślić wzrastające znaczenie Polski w przewozach międzynarodowych, scharakteryzować poszczególne rodzaje komunikacji w Polsce, ich stan i znaczenie w przewozach towarowych i osobowych oraz zapoznać uczniów z najważniejszymi potrzebami i kierunkami dalszego rozwoju tej dziedziny gospodarki narodowej.

Omawiając międzynarodową wymianę handlową, główne kierunki geograficzne i strukturę towarową naszego handlu zagranicznego trzeba podkreślić zasadnicze znaczenie, jakie ma dla Polski wymiana towarów z ZSRR i innymi krajami socjalistycznymi.

Przy omawianiu turystyki należy ukazać jej znaczenie dla wypoczynku ludzi pracy, podkreślić aspekt wychowawczy uprawiania turystyki, jej wzrastające znaczenie w gospodarce narodowej oraz zapoznać uczniów z najbardziej atrakcyjnymi terenami turystycznymi Polski (trzeba przy tym wykorzystać wiadomości uczniów o krainach naturalnych Polski).

Zakończenie i podsumowanie działu poświęconego naszej gospodarce narodowej stanowią lekcje na temat gospodarki Polski Ludowej na tle gospodarki świata. Wykorzystując wiadomości uczniów z geografii gospodarczej świata i geografii gospodarczej Polski, należy dokonać zwięzłej syntezy zagadnień dotyczących wzrastającej pozycji Polski Ludowej w życiu gospodarczym świata oraz zapoznać uczniów z najważniejszymi kierunkami rozwoju gospodarczego kraju na tle ogólnych kierunków rozwojowych współczesnego świata.

Cwiczenia terenowe najkorzystniej jest przeprowadzać w toku realizacji materiału nauczania poświęconego przemysłowi Polski Ludowej.

Orientacyjny przydział godzin na realizację poszczególnych działów materiału nauczania w klasie III

I. Położenie geograficzne, obszar i granice Polski	2 godz.
II. Środowisko geograficzne Polski	26 godz.
1. Zarys dziejów i budowy geologicznej Polski	(5 godz.)
2. Rzeźba powierzchni Polski	(5 godz.)
3. Przejściowość — cechą klimatu Polski	(3 godz.)
4. Wody Polski i problemy racjonalnej gospodarki wodnej	(3 godz.)
5. Gleby i świat organiczny	(2 godz.)
6. Ochrona zasobów naturalnych	(1 godz.)
7. Przegląd krain naturalnych Polski	(7 godz.)
III. Ludność Polski	4 godz.
IV. Gospodarka narodowa Polski Ludowej	26 godz.
1. Ogólna charakterystyka struktury gospodarki Polski Ludowej	(2 godz.)
2. Rolnictwo podstawą wyżywienia ludności i źródłem surowców	(7 godz.)
3. Przemysł najważniejszą dziedziną gospodarki narodowej	(8 godz.)
4. Komunikacja	(3 godz.)
5. Międzynarodowa wymiana towarowa	(2 godz.)
6. Turystyka	(1 godz.)

7. Gospodarka Polski Ludowej na tle gospodarki świata	(3 godz.)	
V. Ćwiczenia terenowe		6 godz.
VI. Godziny na powtórzenie i utrwalenie wiadomości		4 godz.
	Razem	68 godz.

III. ORGANIZACJA PRACY NAUCZYCIELA

Planowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej obejmuje roczne i okresowe plany pracy, a także plany pojedynczych lekcji.

Zasadniczym warunkiem opracowania racjonalnego planu rocznego jest znajomość programu nauczania, tj. materiału i celów nauczania geografii zarówno w liceum, jak i w szkole podstawowej. Staranna analiza całości materiału ułatwi właściwe opracowanie poszczególnych działów i tematów, pomoże uniknąć przerostów i zbędnych powtórzeń, uchroni przed pominięciem elementów niezbędnych do zrozumienia opracowywanego tematu, zagadnienia lub zjawiska.

Z analizą programu nauczania łączy się ściśle gruntowna analiza podręcznika, którego treść powinna być dokładnie znana nauczycielowi. Bardzo przydatna jest także możliwie dokładna orientacja w treści programów nauczania i podręczników przedmiotów korelujących z geografją.

Analiza programów i podręczników umożliwi ustalenie głównych problemów dla poszczególnych rozdziałów i tematów programu oraz zadań dydaktyczno-wychowawczych, związanych z realizacją materiału nauczania geografii.

W planach pracy należy przewidzieć zestaw lektury i pomocy naukowych, dotyczących poszczególnych działów programu, tematykę ćwiczeń i obserwacji w terenie oraz zakres i cel wycieczek.

Istotnym elementem planu są również prace pozalekcyjne: tematyka zajęć koła geograficznego lub szkolnego koła krajoznawczo-turystycznego. Wprawdzie w doborze tematyki i form zajęć w kole pozostawia się dużą inicjatywę samej młodzieży, niemniej, nauczyciel powinien umiejętnie podsuwać i sugerować uczniom zarówno treść, jak i atrakcyjne formy pracy.

Podstawą do przygotowania lekcji, będącej ogniwem całego procesu dydaktyczno-wychowawczego są roczne i okresowe rozkłady materiału. Przygotowując się do poszczególnych lekcji nauczyciel powinien ustalić zagadnienia, które będą punktem wyjścia dla opracowywanej jednostki metodycznej, następnie określić dokładnie temat lekcji, cele i metody oraz temat pracy domowej, a często także i praktyczne wskazówki jej wykonania. Do każdej lekcji trzeba przewidzieć odpowiednie pomoce naukowe.

Od ścisłego powiązania pracy nauczyciela z organizacją pracy ucznia (lekcyjną i domową) zależeć będzie w dużej mierze skuteczność naucza-

nia, stopień rozbudzenia aktywności intelektualnej ucznia i zainteresowania przedmiotem.

W przygotowaniu się nauczyciela do lekcji niezbędna jest znajomość aktualnych zagadnień, zwłaszcza z geografii gospodarczej Polski i świata. Nauczyciel powinien znać zagadnienia gospodarcze najbliższego terenu, śledzić dokonujące się przemiany; wykorzystywać lokalne warunki naturalne dla pogłębienia wiedzy uczniów z zakresu geografii fizycznej.

Nauczyciel powinien systematycznie podnosić swe kwalifikacje zawodowe i w związku z tym uczestniczyć w konferencjach, kursach i konsultacjach organizowanych przez Okręgowy Ośrodek Metodyczny i brać czynny udział w jego pracy.

Własna biblioteka, interesowanie się wydawnictwami, czytelnictwo literatury naukowej i metodycznej, wycieczki i podróże dla poznania własnego kraju, zaopatrywanie szkolnej pracowni geograficznej w potrzebne pomoce naukowe oraz aktualna orientacja w osiągnięciach współczesnej dydaktyki — ułatwią nauczycielowi realizację programu i przyczynią się do systematycznego podnoszenia wyników nauczania i wychowania młodzieży.

Cena zł 1,50